

Univerzita Pardubice

Filozofická fakulta

Pojetí pravdy v díle J. A. Komenského

Barbora Štejdířová

Bakalářská práce

Pardubice 2010

PROHLÁŠENÍ

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 29. června 2010

Barbora Štejdířová

Poděkování

Ráda bych poděkovala PhDr. Věře Schifferové, CSc. za její nekonečnou trpělivost a ochotu. Též za velice cenné a odborné rady, jimiž provázela tvorbu mé práce. Velký dík patří také mým rodičům za jejich finanční, ale především psychickou podporu po celou dobu mých studií.

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra religionistiky a filosofie
Akademický rok: **2008/2009**

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Barbora ŠTEJDÍŘOVÁ**

Studijní program: **B6101**

Filozofie

Studijní obor: **Filozofie**

Název tématu: **Pojetí pravdy v díle J. A. Komenského**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Studentka se ve své bakalářské práci bude zabývat pojetím pravdy u J. A. Komenského. Zaměří se především na Komenského myšlenky o pravdě a toleranci ve spisech Cesta světla a Obecná porada o nápravě věcí lidských. Pojednává o vztahu ontologie a gnoseologie u Komenského a o významu ontologických kategorií jednoty, celkovosti a harmonie pro jeho pojetí pravdy.

Rozsah grafických prací: Rozsah pracovní zprávy: Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

KOMENSKÝ, J. A. Cesta světla. Praha: Mladá fronta, 1961

KOMENSKÝ, J. A. Obecná porada o nápravě věcí lidských **MIL** Praha: Nakladatelství Svoboda, 1992

KOMENSKÝ, J. A. Vybrané spisy Sv. 5. Praha: SNP, 1968

SOUDILOVÁ, V. Filosofické základy Komenského pedagogiky, in: R. Palouš

PATOČKA, J. Komeniologické studie I-III. Praha: Oikoymenh, 2003

Ke vztahu filosofie a theologie u Jana Amose Komenského, in: Pantheon, Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 240 – 248

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Věra Schifferová, CSc.
Katedra religionistiky a filosofie

Datum zadání bakalářské práce:

30. dubna 2008

Termín odevzdání bakalářské práce:

31. března 2010

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

doc. ThDr. Ivan Štampach
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. Listopadu 2009.

SOUHRN

Práce je zaměřena na problém pravdy v díle J. A. Komenského. Komenský se tomuto problému věnoval především v souvislosti se svými úvahami o výchově, vzdělání, pansofii a všenápravě.

První kapitola přeložené práce je zaměřena na Komenského pojetí pravdy v kontextu jeho gnoseologie. Ve druhé kapitole je pojem pravdy zasazen do rámce univerzální nápravy. Třetí kapitola se zabývá pojetím pravdy ve vztahu k ontologickým kategoriím celku, jednoty a harmonie. Čtvrtá kapitola je zaměřena k problematice světla jako symbolu pravdy a k otázce postupného šíření pravdy. Pátá kapitola je věnována etické a irénické dimenzi Komenského myšlenek o pravdě. Poslední kapitola pojednává o Komenského úvahách o příčinách dosavadní neúspěšnosti v hledání jednotné pravdy a pravého poznání.

KLÍČOVÁ SLOVA

pravda – poznání – bůh – světlo – jednota - celek

TITLE

Conception of the truth in the work of J. A. Comenius

SUMMARY

This thesis is focussed on the method of approach to the truth by J. A. Komenský which is the part of the system of thoughts but not the discipline itself. The approach to the truth by Komenský is based on its gnoseology first of all and at the same way it is the part of pansophic and all-reformation effort of our thinker.

The first chapter is focussed on the perception of the truth in accord with the gnoseology of Komenský. In the second one the perception of the truth is set in to the frame of the all-purpose reformation. The third chapter deals with the perception of the truth according to ontological categories of the whole, unity and harmony. The following fourth chapter contains the perception of the light as a symbol of the truth and its gradual spreading, based on the Komenský principle of graduating. The fifth chapter is focussed on the ethic and irenic dimension of the perception of the truth by Comenius. The last, the sixth chapter, deals with reasons of unsuccessfulness in finding the uniformity of the truth and the real understanding.

KEY WORDS

Truth – understanding – God – light – unity - the whole

Obsah

ÚVOD.....	10
1. PRAVDA V KOMENSKÉHO GNOSEOLOGII.....	12
1.1 Aristotelismus a platonismus v Komenského pojetí pravdy.....	12
1.2 Trojí cesta k pravdě – smysly, rozum a víra.....	12
1.3 Tři vrozené pravdy - obecné pojmy, pudy a schopnosti.....	14
1.4 Triadismus a problém pravdy.....	15
2. PRAVDA A UNIVERZÁLNÍ NÁPRAVA	17
2.1 Cesta k pravdě pomocí výchovy a vzdělávání.....	17
2.2 Univerzální kniha obsahující pravdu.....	18
2.3 Pravým poznáním k pravdě.....	19
3. ONTOLOGICKÉ POJMY CELKU, JEDNOTY A HARMONIE VE.....	21
VZTAHU KE KOMENSKÉHO POJETÍ PRAVDY	21
3.1 Kategorie celku, celkovosti.....	21
3.2 Kategorie jednoty.....	22
3.3 Kategorie harmonie.....	22
4. SVĚTLO A PRINCIP STUPŇOVITOSTI V KOMENSKÉHO POJETÍ.....	25
PRAVDY.....	25
4.1 Postupná cesta k pravdě.....	25
4.2 Zásady o pravdě.....	26
5. ETICKÝ A IRÉNICKÝ ROZMĚR POJETÍ PRAVDY	28
5.1 K pravdě cestou svobodnou, dobrovolnou a nenásilnou.....	29
5.2 Střední cesta pravdy.....	31
6. PŘÍČINY DOSAVADNÍ NEÚSPĚŠNOSTI V NALEZENÍ JEDNOTNÉ	32

PRAVDY A PRAVÉHO POZNÁNÍ PODLE KOMENSKÉHO.....	32
ZÁVĚR	35
POUŽITÁ LITERATURA.....	37

Úvod

Definice pravdy, jež by dosáhla všeobecného souhlasu, dosud neexistuje.¹ Každé určení pravdy je vždy závislé na filosofickém postoji toho či onoho myslitele a na kritériích, která jsou pro zjištění pravdivosti zvolena.

Otázka pravdy je ústřední otázkou každé gnoseologie. Velkou pozornost tomuto pojmu věnoval i Jan Amos Komenský. Jan Patočka upozorňuje, že právě v Komenského době bylo hledání pravdy velice naléhavé.² Komenského zájem obrácený tímto směrem je dán nejen jeho pedagogickým zaměřením, ale také tím, že v 17. století byla gnoseologie předmětem zvláštní filosofické pozornosti vůbec.

Komenského doba představuje rozhraní mezi středověkem a dobou novou. Dochází ke střetům starých tradic se vznikajícím novověkým pojetím světa. Církev pomalu ztrácí zásadní postavení v životě člověka. Patočka tento nově vyvstalý problém přirovnává k labyrintickému bloudění v samotném srdci křesťanské obce: „...od reformace počínaje pravda přestala být záležitostí duchovních specialistů a stala se věcí každého jednotlivce...“³. Komenský je v řadě ohledů myslitel tradiční, především: je hluboce věřící křesťan. Proto vyzýval filosofy, aby své úsilí věnovali Bohu a pravdě, jelikož teprve pak bude možné budovat pravdivější filosofii, v níž vůdcem bude Bůh, světlem rozum a svědkem budou smysly. Myšlenky rodící se nové doby Komenský nemohl bezvýhradně přijmout. Svět je pro Komenského Božím dílem, které je však pokažené v důsledku prvotního hříchu. Toto pouhé pasivní konstatování později

¹ Ostatně například v německém Historickém filosofickém slovníku je pojmu „Wahrheit“ (pravda) věnován výklad o rozsahu 76 sloupců zahrnující historii pojmu pravdy od antiky až po 20. století. - Srv. Ritter, J., Gründer, K., Gabriel, G., *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 12/W-Z, Basel 2004, sl. 47–123.

² Patočka, J., *O filosofii J. A. Komenského*, in: týž, *Komeniologické studie II*, Praha, Oikoymenh 1998, s. 291.

³ Tamt., s. 291.

Komenský dokázal obrátit v aktivní poslání, tedy napravování všeho, co je na světě pokazené.⁴ Cílem celého jeho snažení bylo uvést celý svět opět v původní řád. Jelikož člověk sám od sebe v tomto řádu není, je třeba uvést jej do něj a včlenit jej tak do universální harmonie. Podle Patočky je Komenský především filosof výchovy, neboť si uvědomoval, že v nápravě je třeba začít od výchovy a vzdělání, k nimž pochopitelně náleží poznávání pravdy.

Veškeré Komenského úvahy a myšlenky směřují k jedinému bodu, a to k úplné nápravě světa, k všenápravě. K tomuto cíli je zaměřena i jeho gnoseologie. Všechny jeho myšlenkové koncepty, a to jak pedagogický, nápravný, metafyzický i gnoseologický, spolu vzájemně souvisí a nelze je od sebe odtrhovat. V tomto kontextu se projevuje i Komenského důraz na celek, celkovost, kdy je podle našeho myslitele nezbytné poznávat vše, protože vše je nějakým způsobem provázané. Z tohoto zorného úhlu náš myslitel tedy přistupuje i k otázce pravdy a poznání.

⁴ Palouš, R., *Komenského Boží svět*, Praha, SPN 1992, s. 9

1. Pravda v Komenského gnoseologii

1.1 Aristotelismus a platonismus v Komenského pojetí pravdy

Podle Komenského „pravda je nejprve ve věcech, teprve na druhém místě v mysli, jež správně věc chápe.“⁵ Komenský se přibližuje ke klasické Aristotelově definici pravdy.⁶ „Neboť to teprve znamená vědět, jestliže víme, co každá věc sama o sobě je, ne jaká se říká, že je. Vědět něco podle cizího rozumu neznámá vědět, ale věřit; jako jíst cizími ústy neznámá jíst, ale vidět jiné jíst.“⁷ Avšak na rozdíl od Aristotela Komenský pravdu nechápe jako souhlas mezi věcí a naším poznáním, ale jako vnitřní shodu a spojitost věcí s jejich základem, tzn. jako poznání idejí, podle kterých jsou věci stvořeny.⁸ Komenského pojetí pravdy je tedy ovlivněno i jeho příklonem k novoplatonismu. Ideje jsou pro našeho myslitele věčné základny pravdy, normy, jež musíme mít stále při sobě, obzvláště při hledání nových myšlenek a pro posouzení těch nalezených. Pravda také dle Komenského vyžaduje, aby byla uvedena do „...stejných souvislostí v pojmech naší mysli, v jakých se nachází ve věcech.“⁹

1.2 Trojí cesta k pravdě – smysly, rozum a víra

Svět poznáváme pomocí smyslů. To, co poznáváme, jsou dle Komenského podoby či vzhledy věcí, ty procházejí našimi smysly a tak se dostanou do mysli. Proto je důležité, aby všechny věci byly předváděny přímo lidským smyslům, je-li to možné. Jedině smysly zachycují věci bezprostředně. Naopak rozum pouze

⁵ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. X, § 40, Praha, Mladá Fronta 1992, s. 103.

⁶ Soudilová, V., *Filozofické základy Komenského pedagogiky*, in: Soudilová, V., Palouš, R., *Comenius redivivus, Studia Paedagogica*, 6, Praha, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy 1991, s. 80.

⁷ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. XIV, § 20, cit. d., s. 143.

⁸ Komenský, J. A., *Pansofia*, pozn. 6, in: *týž Obecná porada o nápravě věcí lidských I*, Praha, Svoboda 1992, s. 261.

⁹ Komenský, J. A., *Panaugia*, kap. III, § 15, cit. d., s. 145.

jejich stíny. „... Pravda věcí bez smyslů neprochází k rozumu.“¹⁰ Smysly však musíme cvičit a pečovat o ně již od dětství. Naše smysly sice samy o sobě nejsou uzpůsobeny k poznávání pravdy, ale pravdu přicházející z věcí přijímají a ihned ji předávají rozumu. Avšak často je tato jejich činnost obtížná. Ne proto, že jsou smysly tělesné, ale proto, že jsou již zaneseny nečistotou, které nejsou zbavovány. Smyslové vnímání nám totiž sice bezprostředně vtiskuje pravdu věcí, ale nechá se lehce zmást jejich nepřeborným množstvím. Právě z tohoto důvodu je nutné využívat i rozum k nalezení pravdy. Jelikož rozum dokáže rozlišit pravdu od klamu a také „...rozum v sobě zadržuje pravdu věcí, protože pravda nemá, kam by hlouběji pronikala, než do rozumu.“¹¹ V případě, že rozum nespolupracuje se smysly, nejsme schopni poznat pravdu věcí. Zde se Komenský „...hlásí ke starší, dlouho tradované tezi, že nic není v rozumu, co by dříve nebylo ve smyslech“¹². Komenský k tomuto tématu ještě dodává, že rozum po přijetí pravdy věcí ze smyslů nijak neustává v činnosti, ale naopak pravdu odráží jako zrcadlo na další lidi především tím, že je učí, zároveň ale také přijímá poznatky od jiných. Tímto způsobem je možné znemnohonásobit poznání a pravdu v krátké době, a to jak sobě, tak i ostatním.¹³

Podle našeho myslitele nám dal Bůh trojí oko, jež nám umožňuje dívat se „...na trojí Boží světlo a na vše, co se nám díky tomu světlu ukazuje...“¹⁴. Tímto trojím okem jsou smysly, rozum a víra, kterými pohlížíme na tři Boží světla, jež Komenský nazývá také třemi knihami či divadly, a to přírodu, naši mysl a Písmo. Lidské oko Komenský přirovnává k živému zrcadlu, ve kterém se díky působení světla zachycují podoby viditelných věcí. Naše duše tyto podoby zkoumá a posuzuje. Obrazy věcí se do oka dostávají trojím způsobem. Za prvé přímým viděním, jež je umožněno našimi smysly, kterými věci ve světě vnímáme bezprostředně, „...z čím větší blízkosti se díváme na pravdu věcí, tím jasněji se

¹⁰ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. X, § 14, cit. d., s. 96.

¹¹ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. X, § 26, cit. d., s. 99.

¹² Soudilová, V., *Filozofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 78.

¹³ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. X, § 27, cit. d., s. 99.

¹⁴ Komenský, J. A., *Panaugia*, kap. VIII, cit. d., s. 166.

ukazuje“.¹⁵ Za druhé odraženým viděním, kde rozum je naším vnitřním okem, které pohlíží na všechny věci a rozlišuje je mezi sebou navzájem. To mu umožňuje mysl, která je zrcadlem věcí, takže rozum „nenazírá bezprostředně věci, nýbrž ideje věcí vzniklé abstrakcí v naší mysli“¹⁶. A za třetí lomeným viděním, jelikož pro naše smysly a poznání jsou některé věci nedostupné, a to ty, které není možné poznat bezprostředně smysly nebo postihnout úsudkem, „...také příliš vzdálené paprsky pravdy zanikají“. Proto nám byla dána víra, abychom mohli věřit svědectví ostatních a tím poznávat i to, co je mimo naše smysly. Pravdu tedy podle Komenského můžeme poznat jen pomocí „trojího oka“, tj. smyslů, rozumu a víry.

1.3 Tři vrozené pravdy - obecné pojmy, pudy a schopnosti

Podle Komenského je Bůh stvořitelem celého světa, a proto jenom díky němu jsme schopní poznávat a nalézat pravdu. Když Bůh stvořil lidskou mysl, osel ji semeny všemožného poznání. „Tato semena nazýváme vrozenými pojmy a ohníčky přírody nebo také troudem přirozeného světla.“¹⁷ Dokud se však tento troud nevznítí v oheň, je mysl ovládána tmou, neschopná poznávat a nalézat pravdu. Podle Komenského Bůh vybavil mysl všech lidí obecnými pojmy, jež nám jsou vrozené. Jsou to určitá pravidla, díky kterým rozeznáváme pravdivé od nepravdivého a dokud nejsou porušena nepřirozenými formulacemi, jsou u všech lidí stejná.¹⁸ Vymezují vše, o čem je možné přemýšlet, jsou to normy všeho, co lze vědět. Každý z nás si však musí nejdříve uvědomit, že se v jeho mysli tyto pojmy nachází. Podle Komenského je toho schopen pouze určitým způsobem vycvičený duch. Protože obecné pojmy pochází od Boha, jsou vždy pravdivé a dokonalé: „o čemkoli obecné pojmy poučují všechny lidi, to je bez

¹⁵ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. X, § 9, cit. d., s. 95.

¹⁶ Komenský, J. A., *Panaugia*, kap. VIII, § 5, cit. d., s. 167.

¹⁷ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. IX, § 6, cit. d., s. 85.

¹⁸ Tamtéž, kap. IV, § 10, cit. d., s. 55.

jakékoli výjimky pravdivé¹⁹. Kromě obecných pojmů jsou nám všem vrozené i obecné instinkty a obecné schopnosti. Tyto tři vrozené principy podle Komenského odpovídají třem základním pravdám. První pravdou je, že každý člověk myslí, druhou, že si každý přeje dobro a třetí, že každý může to, co je mu možné. Podle našeho myslitele tedy musí jako nepochybná pravda platit i tři následující výroky. Za prvé, cokoli diktují obecné pojmy všem lidem, je bez jakékoli výjimky pravda, za druhé, k čemukoli všechny podněcují obecné instinkty, je bez výjimky dobré a za třetí, bez výjimky je možné, k čemukoli se všem lidem dostalo společných orgánů.²⁰ Základem veškerého lidského jednání je tedy vědět, chtít a moci. Komenského v tomto směru inspirovala tradiční myšlenka, podle které je člověk obrazem božím, imago dei. Všechny tři vrozené principy jsou tedy znaky vtištěného božího obrazu do lidských myslí.

1.4 Triadismus a problém pravdy

Pro Komenského myšlení je příznačné triadické členění. Triadismus nalezneme také u Sv. Augustina, podle něhož můžeme nalézt ve všem, co stvořil Bůh, triadickou strukturu. Svět i člověk tak nesou „stopy Trojice“ (vestigia trinitatis).²¹ Komenský vychází z tradiční triady unum (jedno), bonum (dobro) a verum (pravda)²² a triadismus je výrazným rysem i jeho gnoseologie. Bohem jsou nám dány tři velké soustavy, ze kterých můžeme načerpat veškeré poznání a nalézt tak pravdu. Komenský je nazývá knihami poznání. První je *svět* jako dílna Boží moudrosti; druhou je *mysl* jako učitelka a vykladačka pojmových určení a poslední je *slovo boží*, které varuje před našimi omyly a zároveň je napravuje. Tyto tři knihy jsou také našimi zákoníky, tedy „...souhrny všeho, co je třeba znát nebo neznat.“²³ Svět je zákoníkem všeho smyslového (všeho, co se může a musí vnímat smysly); naše mysl je zákoníkem

¹⁹ Komenský, J. A., *Panaugia*, kap. VI, § 17, cit. d., s. 156.

²⁰ Tamtéž, kap. VI, § 17, s. 156.

²¹ Tretera, I., *Nástin dějin evropského myšlení*, Praha, Paseka 2002, s. 161

²² Tamtéž, s. 331.

²³ Komenský, J. A., *Panaugia*, kap. IV, § 12, cit. d., s. 149.

všeho rozumového (všeho, co se může a musí poznávat rozumem); a Písmo je zákoník duchovního a věčného (všeho, čemu se může a musí věřit kvůli spáse). A zde Komenský dodává: „jestliže se tu o něčem vysvětlení nepodává, pak je lépe to neznat.“²⁴ Tyto knihy by nám měly stačit ke všemu našemu poznání. Potřebujeme-li něco vědět, musíme to hledat pouze v těchto knihách, protože nemůžeme poznat nikdy více než to, co nám zjevil Bůh. Poznáním těchto tří knih se staneme vševědoucími, ale, jak Komenský dodává, „ovšem vševědoucností lidskou, kterou Bůh povoluje...“²⁵ Jak upozornil J. Patočka, Komenský tu nalezl inspiraci v myšlence M. Kusánského o učené nevědomosti (*docta ignorantia*), která představuje lidské poznání. Kusánský soudil, že naše lidská pravda se pouze přibližuje k té nejvyšší, jež stvořila celý svět, tedy k pravdě božské. Nejvyšším možným stupněm lidského poznání je jen negativní postižení tohoto faktu, tedy poučená nevědomost²⁶. Komenský ještě dodává, že pouze Bohu náleží ukázat nám tuto lidskou pravdu, zároveň však upozorňuje, že nemůžeme jen nečinně čekat, až se tak stane, ale naopak mu musíme aktivně vyjít vstříc a chopit se všech možných prostředků k tomu určených.

Síla pravdy je podle našeho myslitele opět ve třech bodech. Prvním je pravdivé vymezení, jež řeší spory o věcech, druhým jsou pravdivé ideje, které ukazují všechny možnosti věcí a třetím bodem jsou poučky věčné Pravdy, jež jsou mírou a základnou všeho uvažování. Pokud tyto tři síly nalezneme u všech věcí, budeme je skutečně, tj. pravdivě znát. Teprve potom bude vše apodiktické (Komenský tento výraz užívá ve smyslu jistého, zjevného ukazování věcí, jemuž se nedá odporovat).²⁷

²⁴ Komenský J. A., *Panaugia*, kap. IV, § 12, cit. d., s. 149.

²⁵ Tamtéž, kap. IV, § 14, s. 149.

²⁶ Patočka, J., *Cusanus a Komenský*, in: týž, *Komeniologické studie I*, Praha, Oikoymenh 1997, s. 60.

²⁷ Komenský, J. A., *Pansofia*, úloha V, § 45, cit. d., s. 255.

2. Pravda a univerzální náprava

2.1 Cesta k pravdě pomocí výchovy a vzdělávání

Ideu všenápravného konceptu získal Komenský studiem děl soudobých myslitelů, především Bacona a Campanelly.²⁸ Myšlenka se týkala nejen opravy celého lidského vědění, nýbrž měla vést k celkové nápravě věcí lidských. „Ať jsou všichni s to být přivedeni k úsilí o společnou (avšak ve všem všudy dokonalou) spásu, k nejprostší pravdě a konečně k nejpokojnějšímu klidu všech věcí“.²⁹ Vzhledem k jeho velkému zájmu o pedagogiku jej myšlenky vedly k ideji nápravy cestou výchovy a vzdělávání.

Jedním z děl, v němž se Komenský podrobně zabývá výchovou a vzděláním, je *Pampaedia*, jež je součástí jeho koncepce všenápravy. Jako již několikrát ve svých dílech týkajících se všenápravy, i zde Komenský zdůrazňuje, že vzdělání a výchova musí být dostupná celému světu, všem lidem bez ohledu na pohlaví, věk, národnost, společenské postavení a ve výčtu bychom mohli pokračovat. Přál si, aby byl každý vzdělán ve všech věcech, jež dovršují podstatu lidství. A to vše proto, aby každý dokázal poznat pravdu. Dále by toto vzdělání mělo být všestranné, opět pro pravdu a nikoli pro okázalost. Tímto vším směřuje Komenský k tomu, aby lidé byli opět co nejvíce podobni svému obrazu, Bohu. .

Právě Komenského vztah k náboženství je jeden z důležitých aspektů jeho úvah o pravdě. Jako hluboce věřící křesťan vyvozuje vše s ohledem na Boha, protože Bůh „...je pravda a chce, aby každý znal pravdu“.³⁰ Podobný výrok, kde Komenský označuje Boha za pravdu, nalezneme v jeho dílech hned několikrát. Proto jsou pro našeho myslitele nejvyššími idejemi ideje Boží a pokud je poznáme, poznáme tak vše, tedy i pravdu.

²⁸ Patočka, J., *Jan Amos Komenský*, in: *týž, Komeniologické studie I*, cit. d., s. 45.

²⁹ Komenský, J. A., *Panegersia*, kap. XI, § 19, cit. d., s. 127.

³⁰ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. VII, § 4, cit. d., s. 75.

2.2 Univerzální kniha obsahující pravdu

Avšak jakým prostředkem chtěl Komenský dosáhnout všenápravy a pravého poznání? Aby se poznání a pravda dostaly skutečně ke všem lidem, rozhodl se Komenský sepsat univerzální knihu, jež by „...jediná obsáhla všechno, a to v nejvyšší možné stručnosti, v takovém pořádku, v němž by se bez překážek postupovalo od prvních věcí k posledním, přičemž by od začátku až do konce provázely čtenáře trvalé světlo a nezvratná pravda“.³¹ Tato univerzální kniha měla vyvést mysli lidí ze tmy na světlo a vyvést je z domněnek na cestu věčné pravdy. „Každému by se jistě zhnusily všechny omyly, kdybychom každému uměli ukázat veškerou pravdu.“³² Mělo zde být vše, co musí každý moudrý člověk vědět. Tato kniha měla být především pravdivá a obsahovat souvislý řetěz pravd. Tedy, jak píše Komenský, „měly by sem být sneseny pouze nehybné základy věcí, a to, co je na nich nehybného postaveno...“³³ Tuto knihu Komenský nazval *Pansofie*, v doslovném překladu „všemoudrost“, jež měla být jakousi osnovou všeobecné lidské moudrosti. K tomuto univerzálnímu vzdělání tedy měli být přivedeni všichni, ve všem a všestranně, „všestranně, tj. k pravdě, aby každý, až projde řádně její školou, byl postaven mimo srázy bludu a hazardu a kráčel cestami pravdivosti“.³⁴

Jedním z prvních kroků k všemoudrosti je celková uspořádanost světa, vše se musí uvést do jednotného řádu. Inspirací byl Komenskému Aristotelův výrok, že „...úkolem moudrého je uspořádávat...“.³⁵ Musíme uspořádat vše, co myslíme, mluvíme a činíme. Řádu dosáhneme tak, že vše uvedeme do počtů, měr

³¹ Komenský, J. A., *Pansofia*, § 10, cit. d., s. 242.

³² Komenský, J. A., *Panegersia*, kap. VIII, § 15, cit. d., s. 105.

³³ Komenský, J. A., *Pansofia*, § 19, cit. d., s. 244.

³⁴ Komenský, J. A., *Pampaedia*, kap. I, § 13, in: týž, *Obecná porada o nápravě věcí lidských III*, Praha, Svoboda 1992, s. 156.

³⁵ Komenský, J. A., *Pansofia*, cit. d., s. 241.

a vah.³⁶ Počet vyjadřuje nutnost shromáždění všeho, co je mezi věcmi, v řeči a v myšlení; míra vyjadřuje pochopení vnitřního uspořádání a forem věcí, řeči a myšlenek a poslední váha, která je „...sama nejvnitřnější pravda věcí a z ní vyplývající užití“³⁷. Pansofie musí obsahovat jádro věčné pravdy, všechen základní stav věcí, jak jsou ve svých idejích. Tato kniha měla být uspořádaným přepisem tří velkých knih, které máme od Boha, a to přírody, Písma a vrozených pojmů v naší mysli.³⁸

2.3 Pravým poznáním k pravdě

V Pansofii Komenský popisuje, jak by mělo probíhat správné poznání, abychom byli schopni nalézat pravdu. Především musíme vycházet pouze ze tří božích knih. První, kterou je třeba poznat, je naše vlastní mysl, protože, jak vysvětluje Komenský, mysl máme všichni společnou a je vybavená jednoduchostí, takže každý může poznávat samostatně, ne se spoléhat na poznatky ostatních. A každý tedy dokážeme poznávat podobně. „...Nebude tu třeba žádného odporování, výjimek, rozlišování, když všichni uvidíme všechno podobně.“³⁹ Počátkem veškeré moudrosti je tedy poznat sebe sama. Poznáním vlastní mysli poznáme také boží obraz v nás. Avšak, abychom skutečně všichni dosáhli pravého poznání a byli schopni vidět pravdu, je nezbytné vytvořit jednotnou metodu poznávání. Komenský má na mysli první filosofii či metafysiku, již zde nazývá Boží svítilnou, která „...přiděluje všemu, co je, co může být, o čem lze hovořit nebo myslet, náležité meze takovým způsobem, že veškeré lidské chápání uzná nemožnost jak bytí něčeho jiného, tak myšlenky na něco jiného mimo to“.⁴⁰ Pak by lidé neměli důvod o cokoli se přít, jelikož by všichni viděli tytéž pravdy a byli by „...vyučeni nikoli od lidí, kteří se v názorech

³⁶ Komenský, J. A., *Pansofia*, § 3, cit. d., s. 241.

³⁷ Tamtéž, § 4, s. 241.

³⁸ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. XVI, § 9, cit. d., s. 154.

³⁹ Komenský, J. A., *Pansofia*, úloha III, § 42, cit. d., s. 253.

⁴⁰ Tamtéž, úloha V, § 45, s. 255.

rozcházejí, nýbrž od Boha, který jest pravda;...“⁴¹

Jaký stupeň vzdělání si náš pedagog a filosof tedy představuje pro každého člověka? Sám si uvědomuje, že ačkoli se každému při narození dostalo stejných obecných pojmů, ne všichni oplývají stejným nadáním, stejnými schopnostmi a nežijí ve stejných podmínkách. Komenský je v této myšlence střízlivý a nechce, ba ani nemůže chtít, aby se každý stal učencem. Každý má být podle našeho myslitele moudrý. Komenský tento pojem upřesňuje, moudrý je dle něj ten, kdo porozuměl světu, kdo pochopil své cíle a ví jakých prostředků má užít a jakým způsobem, aby tohoto cíle dosáhl. A zde Komenský směřuje ve svých myšlenkách opět k Bohu, protože tím cílem, kterého by měl každý z nás dosáhnout, je být spasen. Proto nestačí poznávat pouze to, co je mimo nás, jak upozorňuje náš myslitel, „...nýbrž bude třeba hledat věci v každém ohledu vyšší, totiž pravdu věcí v nás a pravdu království božího, vztahující se k nám“.⁴²

⁴¹ Komenský, J. A., *Cesta Světla*, kap. XX, § 13, cit. d., s. 197.

⁴² Tamtéž, § 31, s. 34.

3. Ontologické pojmy celku, jednoty a harmonie ve vztahu ke Komenského pojetí pravdy

3.1 Kategorie celku, celkovosti

V Komenského konceptu pravdy a poznání se odráží též ontologické kategorie harmonie, celku a jednoty. Pravdu můžeme poznat pouze v případě, díváme-li se na ni vcelku, je tedy nezbytné, abychom vše poznávali uceleně. Nestačí nám znát jenom část z toho, co je pravdivé, protože pouze s částečnou znalostí věcí se dopouštíme omylů. „Jestliže nevidíš celek, hned se otevírá příležitost pro omyl, neboť tím, že neexistuje vakuum, místo v poznání, které neobsahuje pravdivé, dobré a prospěšné, se nutně naplní nepravdivým, nedobрым a neprospěšným.“⁴³ Tudíž kdykoli něco poznáváme částečně a nikoli jako celek, vždy už je k našemu poznání přimísen nějaký omyl. Každá část nám totiž dá pouze jeden díl z celkového obrazu poznání a nebudeme-li mít díly všechny, nikdy tento obraz nemůžeme sestavit. V *Panorthosii* Komenský vyzýval, aby bylo vymýceno stranictví ve filozofii, v náboženství a v politice a aby všichni začali být katolíky, tj. „nikoli platoniky, aristoteliky, stoiky atd., nýbrž filozofy; nikoli luterány, kalvinisty a papeženci atd., nýbrž křesťany; nikoli Rakušany, Španěly, Francouzi atd., nýbrž všichni stejně dobrými občany, příslušníky svobodného státu celosvětového.“⁴⁴ Pro Komenského nazývat se platonikem, husitou, Řekem nebo Římanem je znakem nedokonalosti, při níž nikdo nemá na zřeteli celou harmonickou pravdu, nýbrž jen její útržek. Pravda musí být před očima celá a nesmí být „trhána přiznáním k částečnosti“⁴⁵.

⁴³ Komenský, J. A., *Panaugia*, kap. III, § 13, cit. d., s. 145.

⁴⁴ Komenský, J. A., *Panorthosia*, kap. X, § 11, cit. d., s. 323.

⁴⁵ Tamtéž, s. 323.

3.2 Kategorie jednoty

„Pravda je veliká věc, nikoli však rozmanitá, poněvadž je při kterékoli věci jediná.“⁴⁶ K tomu Komenský dodává, že pravda sama sice není rozmanitá, ale je „roztroušená po rozmanitých věcech“⁴⁷. Díky tomu můžeme hledat pravdu všude. Když ji objevíme v určité věci, lze ji pak nalézt i v dalších, které jsou stejně uzpůsobeny. Svět tvoří organickou jednotu, ve které existuje celkový řád, jenž je uskutečňován po etapách. Jako je Bůh jeden jediný, tak i pravda je pouze jedna. Kdybychom viděli celý náš svět beze zmatků a omylů, poznali bychom tuto jedinou pravdu. Komenský věří, že všechny věci na světě vyzařují pouze jednu pravdu: „jelikož pravda je vždy jedna a nedělitelná, může být vždy jen jeden názor z několika pravdivý“⁴⁸, která je pochopitelná všemi lidmi stejně. Tzn. že i když každý z nás bude poznávat věci sám, bez zásahu dalších osob, tak si sice vytvoří každý svůj vlastní názor, ale všichni dojdeme ke stejnému závěru, právě proto, že pravda každé věci je jedna. Nalezením pravdy věcí by byly odstraněny příčiny sporů, pravda věcí je vždy jen jedna, jelikož to je její podstatou, být vždy jedinou a jednoduchou.⁴⁹ Komenský vycházel z myšlenky, že „...kdyby všichni hleděli na tytéž věci týmž způsobem, o co by se hádali?“⁵⁰

3.3 Kategorie harmonie

Další kategorií je harmonie. Komenský spíše užívá termínu „panharmonie“, který lépe zapadá do všenápravného konceptu, rád by tedy dosáhl na světě „všeharmonie“. Panharmonie je u Komenského lékem proti omylům, protože dokáže otevřít naše smysly a ukázat nám principy třech knih

⁴⁶ Komenský, J. A., *Pansofia*, § 36, cit. d., s. 249.

⁴⁷ Tamtéž, § 36, s. 249.

⁴⁸ Komenský, J. A., *Panegersia*, kap. VI, § 8, cit. d., s. 92.

⁴⁹ Komenský, J. A., *Předchůdce vševědy*, § 42, in: týž, *Vybrané spisy sv. V*, Praha, SPN 1966, s. 268.

⁵⁰ Komenský, J. A., *Panaugia*, kap. III, § 19, cit. d., s. 146.

božích, přírody, naší mysli a Písma. Panharmonie je „...sama o sobě dosti mocná, aby zasáhla jako blesk oči mysli a uvedla všechny smysly do poslušnosti pravdy, jestliže se v dosti jasném světle položí před oči všech lidí.“⁵¹ Aby byl celý svět uveden v panharmonii, musíme přijmout všechny možnosti, které nám dal Bůh. Především užívat tři božích knih, a to světa, mysli a Písma, na ty bychom měli pohlížet trojím okem, a to smysly, rozumem a vírou a též je zkoumat trojí metodou, analytickou, synkritickou a syntetickou. Vše se musí vzájemně doplňovat a musíme to činit popořadě, aby nevznikl další zmatek a omyly, ale abychom se učili jen pravdě.

Svět jako organická jednota je určitou analogií, kde je vše určitým způsobem propojeno. Tímto se dostáváme ke třem důležitým gnoseologickým metodám Komenského. Jsou určené pro poznávání pravd, jež jsou nám vzdálené, především těch, které jsou vzdálené našemu zraku. První metodou je synkritická metoda, což je metoda srovnávání, to, co nemůžeme vidět, je díky této metodě možné pozorovat na něčem jiném, co je tomu podobné. Druhou je analytická metoda, což je metoda rozkladu a umožňuje nám tak poznat části ukryté v celku. A poslední je syntetická metoda, která je metodou skládání, kde můžeme poznat celek podle jeho částí, které jsme poznali již předtím.⁵² Podle Komenského se tyto tři metody vzájemně doplňují a pomáhají si v nalezení pravdy. Nejdůležitější je metoda poslední, synkritická, která „...bud' odhaluje omyl, jehož se dopustila ta či ona strana, nebo zjišťuje tutéž společnou pravdu, vystavuje ji otevřeněji světlu a zpevňuje tak větším duchovním požitkem“.⁵³

Podle Komenského bychom měli přijímat všechny tři boží knihy, trojí oko i tři metody poznání, a to v daném uspořádání a vzájemně se podporující. Teprve poté bude všude pravda, dobrota a jednota. Budeme-li poznávat věci

⁵¹ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. XXI, § 24, cit. d., s. 215.

⁵² Komenský, J. A., *Panaugia*, kap. IX, § 5,6,7, cit. d., s. 170.

⁵³ Tamtéž, kap. X, § 20, s. 176.

v jejich celém oběhu, pak budeme poznávat uspořádaně – vše, celkově, jednotně a harmonicky, tedy naprosto pravdivě.

4. Světlo a princip stupňovitosti v Komenského pojetí pravdy

Světlo je pro Komenského důležitým pojmem ontologickým i gnoseologickým. Světlo je pozitivním principem, symbolizuje pravdu a poznání, naopak temnota je principem negativním a představuje nevědomost, omyl a lež. Náměty Komenský čerpal z tradiční metafyziky i mystiky světla a přetvářel je v duchu své vlastní koncepce. Světlo je dle Komenského záře, která se postupně rozlévá po věcech (zde se již projevuje také Komenského princip stupňovitosti), ozřejmuje je a odhaluje. Bez světla bychom pravdu nikdy nenašli. Světlo je dáno všem stejně a je všem společné. Podle Komenského si nevzdělaní lidé nejsou jisti sami sebou, a proto uhýbají či přímo utíkají před světlem pravdy. „Nedbá-li někdo o to, aby byl jist pravdou, otvírá sobě přístup k omylům. Naproti tomu věnuje-li se někdo světlu vědění a pravdy, zapuzuje tím od sebe tmou nevědomosti a omylů.“⁵⁴ Komenský byl přesvědčen, že „půtka světla s tmou je vždy vítězná“ a nepřestane-li světlo působit a stále se rozšiřovat, „nenajde tma nikde skrýše, z nichž by nebyla vypuzena“.⁵⁵

4.1 Postupná cesta k pravdě

Cesta k pravdě podle našeho myslitele vede po stupních. Postupné odhalování pravdy přirovnává Komenský k postupnému šíření světla. Opět zde hovoří o třech knihách poznání, které nám dal Bůh, zde je však nazývá Božími svítilnami nebo prameny světla. Těmi jsou tedy příroda, naše mysl a Písmo. Tyto Boží svítilny jsou pravými světly a stačí nám k poznání všeho po všech stránkách, protože „...je pro nás zažehl sám Bůh, jenž je pravda a jenž nemůže

⁵⁴ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. XI, § 9, cit. d., s. 108.

⁵⁵ Tamtéž, kap. IX, § 8, s. 86.

ani klamat, ani se mýlit“.⁵⁶ Důležité je tyto tři knihy poznávat postupně. Jako první stupeň nám poslouží přírodní pravdy, jež připravují cestu k druhému stupni, k pravdám morálním a třetím stupněm jsou pak pravdy duchovní.⁵⁷

V lidské mysli je třeba zažehnutí světla poznání a tímto světlem ducha, rozumovým světlem, je moudrost. Všechny poznatelné věci se nám totiž jeví „buď v jasném světle, nebo skrze mraky.“⁵⁸ Z rozumu je tedy třeba odstranit nesprávně vnímané obrazy věcí a nahradit je pravdivým poznáním. Aby to mohlo být uskutečněno, dal nám Bůh světlo, ve kterém se ukazuje pravda. Existují tři základní druhy světla. Zaprvé věčné světlo, jež je lidskému oku nepřístupné a přebývá v něm Bůh; zadruhé světlo vnější, které člověk dokáže vnímat, je to záře osvětlující svět a třetím je světlo vnitřní, které je světlem v mysli člověka. Toto vnitřní světlo je opět rozděleno do třech částí, které samo osvětluje. Jako první ozařuje rozum, jímž každý člověk poznává věci, a tak „...postihuje pravdu věcí“.⁵⁹ Když toto světlo září, je člověk moudrý a poznává pravdu. Druhým je vůle, díky které se snažíme o dobro a posledním je cit, jenž odkazuje ke svědomí.

4.2 Zásady o pravdě

Komenský vypracoval několik zásad o pravdě, ve kterých ji připodobňuje ke světlu. Každá pravda má svou určitou podobu či proutvar, podle kterého je poznatelná, stejně jako je poznatelný světelný zdroj vydávající záři. Jako světelný zdroj záři stále, pokud právě září, tak i pravda se stále nějak projevuje svou činností a svými vlastnostmi. Pravda je pravdou nejen vcelku, ale zároveň i ve všech nejmenších částech, stejně jako světlo, které září do všech stran svými paprsky. Tak jako paprsek svítí přímo, tak i pravda dopadající přímo na mysl se

⁵⁶ Komenský, J. A., *Panaugia*, kap. IV, § 16, cit. d., s. 150.

⁵⁷ Komenský, J. A., *Cesta světla*, § 26, cit. d., s. 31.

⁵⁸ Komenský J. A., *Panaugia*, kap. III, § 7, cit. d., s. 144.

⁵⁹ Tamtéž, kap. II, § 10, s. 143.

do ní vtiskuje. Čím blíže stojíme k pravdě, tím jasněji se nám ukazuje, stejně jako stojíme-li blíže ke světelnému zdroji, tím je světlo silnější. Protože každé světlo září kulovitě, také pravda se šíří všemi směry a ukazuje se všem, kteří ji chtějí poznat. A tak jako paprsek nikdy nezanikne ve svém okruhu, „tak pravda věcí je věčná.“⁶⁰

⁶⁰ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. X, § 12, cit. d., s. 96.

5. Etický a irénický rozměr pojetí pravdy

Problém pravdy má v dějinách českého myšlení etickou dimenzi. V této souvislosti připomeňme kromě Komenského ještě dva velké české myslitele: Jana Husa a T. G. Masaryka.

Jak na to upozornil evangelický theolog Amedeo Molnár, zápas o poznání pravdy prostupoval „Husův život ... od chvíle, kdy se zřekl konvenční honby za kariérou“. „Hus pravdu kázal, o ní psal, k jejímu hledání vybízel, v jejím jménu útočil, pravdy každému přál, pro pravdu zemřel, v její vítězství věřil“.⁶¹ Zmiňme ještě alespoň Husovu proslulou výzvu: „Protož, věrný křesťane, hledaj pravdy, slyš pravdu, uč se pravdě, miluj pravdu, prav pravdu, drž pravdu, braň pravdy až do smrti; neboť pravda tě vysvobodí od hřícha, od ďábla, od smrti duše a konečně od smrti věčné, jenž jest odlúčení věčné od milosti božie“⁶². Podobně i u Komenského můžeme nalézt výrok, v němž praví, že pravda nás osvobodí. Jak pro Husa, tak i pro Komenského je stěžejním bodem v hledání pravdy jejich neochvějná víra v Boha. „Protože však věčná pravda, Kristus, slibuje, že poznáte-li pravdu, pravda vás osvobodí, je zřejmé, že nejsvětější dílo konají ti, kdo vynakládají horlivé úsilí na vyhledávání pravdy všeho druhu“.⁶³

Podle T. G. Masaryka je pravdu zapotřebí nejen poznat, ale také ji vyznat: „máme povinnost poznanou pravdu vyznat a v ní stát“.⁶⁴ Masaryk upozorňuje, že právě to Hus požadoval od svých současníků: „mít zmužilost hájit svého poznání, mít zmužilost hájit svého přesvědčení“.⁶⁵ Tedy nebát se stát za vlastním názorem, za vlastní pravdou.

⁶¹ Molnár, A. *Na rozhraní věků. Cesty reformace*, Praha. Vyšehrad 1985, s. 11-12.

⁶² Citováno dle A. Molnára, cit. d. s., 11-12.

⁶³ Komenský, J. A., *Cesta světla*, § 26, cit. d., s. 31.

⁶⁴ Masaryk, T., G., *Problém malého národa*, in: *týž, Ideály humanitní*, Praha, Melantrich 1990, s. 95.

⁶⁵ Tamtéž, s. 95.

5.1 K pravdě cestou svobodnou, dobrovolnou a nenásilnou

Komenského pojetí pravdy je zasazeno do etického a irénického kontextu. Náš myslitel, poučen konflikty své doby, chce dosáhnout pravdy cestou dobrovolnosti. Přeje si, aby lidé sami o své vůli chtěli poznat pravdu, protože pokud je pravda vnucována násilím, stává se nakonec nemilou a nechtěnou.⁶⁶

Pravda nesmí být nikomu vnucována, ale ani podávána pouhým vypravováním, jelikož „vědět něco podle cizího rozumu neznamena vědět, ale věřit.“⁶⁷ Budeme-li někomu vnucovat pravdu, bude se tomu druhý bránit. „...Tichá, ale všem na očích se skvící pravda má více sil k vítězství než pravda hlučná a pichlavě obhajovaná.“⁶⁸ Lidé musí sami zkoumat věci, musí odložit předsudky a věci poznávat na základě svých smyslů. Komenský byl přesvědčen, že všichni máme stejný smysl, stejný rozum a jednoho Boha a je pro nás přirozené volit si vše svobodně, především to, co je pro každého dobré a pravdivé.

Komenský připomíná jedno staré pořekadlo, které říká, že „...ve velké hádce se pravda ztrácí“.⁶⁹ Taktéž hněv je naprosto zbytečný a nijak nenapomáhá k získání pravdy, ale právě naopak, „...hněv mysl těžce kalí, by spatřiti pravdu mohla.“⁷⁰ Jak tedy můžeme podle Komenského hájit svou pravdu? Za pravdu musíme bojovat vždy jen pravdou.⁷¹

Každý člověk má podle Komenského právo na to, aby byly vyslyšeny jeho názory, protože všichni jsme rozumnými tvory. Komenský doporučoval, abychom nikoho předem neodsuzovali. Podle našeho myslitele je prospěšné vyslechnout si i omyly druhých lidí, neboť „...cizí omyl může být moudrému

⁶⁶ Komenský, J. A., *Panaugia*, kap. III, § 20, cit. d., s. 146.

⁶⁷ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. XIV, § 20, cit. d., s. 143.

⁶⁸ Komenský, J. A., *Panaugia*, kap. III, § 20, cit. d., s. 146.

⁶⁹ Komenský, J. A., *Panegersia*, kap. VI, § 23, cit. d., s. 95.

⁷⁰ Komenský, J. A., *Moudrého Katona mravná poučování*, kap. II, in: týž, *Vybrané spisy sv. VII*, Praha, SPN 1974, s. 776.

⁷¹ Komenský, J. A., *Věcný pansofický slovník* in: týž, *Vybrané spisy sv. IV*, Praha, SPN 1966, s. 550.

výstrahou proti omylům⁷² a také s každým omylem přichází možnost odhalení nějaké pravdy. Komenský tedy obhájí i ty, kteří bloudí a nemohou najít pravdu, vždyť přece nebloudí úmyslně, ale pouze proto, že byli oklamáni. „Jestliže někoho odsuzujeme bez vyslechnutí, třeba by byl odsuzován právem, přece spravedlnost trpí násilí, protože se může stát, že se věci mají jinak, než jsme se dozvěděli z doslechu.“⁷³ Srovnání různých důvodů vede podle Komenského k odhalení klamu a ukázání pravdy. Sám tedy nabádá, aby nikdo nebyl hluchý k názorům ostatních a byl schopen přijmout i názor nový, pokud by se projevil jako pravdivý. Náš myslitel vychází z myšlenky, že pro lidskou přirozenost není důstojné, aby se jí líbilo něco nepravdivého, „...tj. aby naplnila božskou dílnu rozumu ne věcmi, ale přízraky.“⁷⁴

Každý, kdo nalezne pravdu, je povinen podělit se o ni, protože nechat si ji pouze pro sebe je příliš zlomyslné. Komenský zde uvádí různé sekty, které sice usilují o skutečnou pravdu, což je chvályhodné, avšak z účasti na této pravdě vylučují ostatní. Boha, jenž je „...ochránce světla a pravdy“⁷⁵, takové jednání pudí k hněvu. Pokud tedy někdo nalezne pravdu, má ji přinést mezi ostatní a postupně tak může z jednotlivých pravd, částečných světél, vzniknout jedno velké světlo, tedy jedna velká všeobecná pravda.

Podle Komenského bychom v našem smrtelném životě měli pokračovat ve vyhledávání nedokonalých myšlenek, řečí i skutků a zde náš myslitel znovu zdůrazňuje, že jak svých tak i cizích. A všechny nedokonalé, které nalezneme, nahrazovat lepšími. „Jestliže to někdo nedělá, neopravuje své jednou pojaté myšlenky, výroky a činy, nýbrž se s Pilátem zuby nehty drží řečeného, *co jsem napsal, napsal jsem*, ten dává najevo, že není pokorným učedníkem pravdy, ...“⁷⁶

⁷² Komenský, J. A., *Předchůdce* vševědy, § 56, cit. d., s. 274.

⁷³ Tamtéž, § 56, s. 274.

⁷⁴ Komenský, J. A., *Panegersia*, kap. VI, § 8, cit. d., s. 92.

⁷⁵ Komenský, J. A., *Pannuthesia*, kap. VI, § 7, cit. d., s. 486.

⁷⁶ Tamtéž, kap. IV, § 12, s. 473.

Komenský také apeluje na všechny, kteří se kdy věnovali dobývání pravdy, aby ji pomáhali dále rozšiřovat a hledali nové cesty, jak by ji mohli objasnit ostatním.

5.2 Střední cesta pravdy

Komenský následoval antický odkaz, jenž kladl důraz na uměřenost a střední cestu. Zastával názor, že pravda se nachází ve středu mezi krajnostmi.⁷⁷ Do středu pravdy, která by pro všechny měla být stejná, přivádí lidi jejich rozum a smysly. Také bludy a omyly by měly být přivedeny do středu pravdy, pokud to však není možné, musíme se podle Komenského prozatím alespoň tvářit, jako kdyby žádné omyly nebyly. Alespoň do té doby, než se najde cesta, jak je přivést ke společné pravdě. Omyl je podle našeho myslitele porušení pravdy a vzniká z nedostatku poznání. Na rozdíl od pravdy, která je jedna, je omylů nepřeborné množství. Jelikož se svět skládá z protikladů, bez omylu by pravda nemohla existovat a naopak. „Každý omyl se opírá o nějakou pravdu, aspoň zdánlivou.“⁷⁸ Podle našeho myslitele se pravda ztrácí také diskuzí mezi lidmi, kteří hovoří o nějaké věci, ačkoli ji pořádně neznají. „Kdo je věci neznalý, nechť se nikdy nepouští do diskuse, neboť diskutovat o neznámé věci, znamená žvanit a nadto je při diskusi lidí neznalých ta potíž, že zatímco přílišným hádáním tíhnou k protikladům, pravdu (která je uprostřed) zpravidla míjejí.“⁷⁹

⁷⁷ Soudilová, V., *Filozofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 81.

⁷⁸ Komenský, J. A., *Věcný pansofický slovník*, § 2, cit. d., s. 543.

⁷⁹ Tamtéž, § 7, s. 537.

6. Příčiny dosavadní neúspěšnosti v nalezení jednotné pravdy a pravého poznání podle Komenského

Komenský se pokoušel nalézt odpověď na důležitou otázku, proč se doposud nepodařilo nalézt jednotnou pravdu a odstranit z našich myslí omyly. Již tolikrát se o to podle našeho myslitele pokoušeli jak filosofové, tak i politici a teologové, zatím však bez požadovaného výsledku. Vždy panovala po určitou dobu naděje na úspěch – „naděje na nápravu věcí“⁸⁰, pokaždé však bylo toto úsilí zmařeno. Komenský píše, že do jeho doby bylo objeveno mnoho pravd, jež lidé ztratili v průběhu předchozích století. Především z dob starověku, z Písma a též přímo z lidského myšlení. Někteří lidé se tak začali domnívat, že to je již nejvyšší světlo, tedy nejvyšší poznání obsahující pravdu, jehož máme dosáhnout. Avšak Komenský upozorňuje, že to byl mylný dojem, jelikož jako byly mnohé pravdy znovu vyneseny na světlo, stejně tak byly mnohé pokaženy a překrouceny. To vše mělo za následek ještě větší zmatek a zvětšení dosavadních rozporů v poznání pravdy. Přesto i nadále náš myslitel věří, že je zde pořád naděje na ještě další, vyšší stupeň, v němž se lidem ukáže čistá pravda, „...konečně jasně odhalená a ukazující všem tutéž svou tvář, zakončí jak rozpaky, tak i spory a války“.⁸¹

Jediné pravdy jsme dosud nedosáhli především z následujících důvodů. Dříve byla moudrost pouze v myslích lidí, s vynálezem knihtisku přišlo prepisování myšlenek do knih, což na jednu stranu bylo obrovským pokrokem a přínosem, avšak Komenský v tom nachází i negativum. Podle něj je moudrost „...uvězněna v knihách a v knihovnách a zřídka se objevuje v myšlenkách, výrocích nebo skutcích lidí“⁸². Knih je příliš mnoho a příliš se liší, jejich prvotní důležitý význam se vytratil a nyní nedokážeme rozpoznat, které jsou nám

⁸⁰ Komenský, J. A., *Panaugia*, kap. XIII, § 2, cit. d., s.199.

⁸¹ Komenský, J. A., *Panorthosia*, kap. II, § 17, s. 125.

⁸² Komenský, J. A., *Panegersia*, kap. V, § 15, cit. d., s. 87.

k užitku a jsou pravdivé a naopak. „Veškerá literatura je plna neshod, rozporů a bojů. Co však to je jiného než svědectví všude kolísající pravdy?“⁸³ Navíc ti, kdo chtějí dosáhnout opravdového vzdělání, málokdy jdou za správným cílem, tím je pro Komenského „...hledání pravdy zkoumáním všeho, aby bylo zvoleno to lepší a potom to pravdivější a lepší ukázáno jiným, aby tak byla vykonána služba Bohu, otci světla“⁸⁴.

Velkou chybou člověka také bylo, že nevěděl, jak používat tři boží knihy. Nikoho nenapadlo je spojit. Zde Komenský připomíná, že není správné čerpat poznání pouze ze smyslových věcí, jak obvykle činí lid, nebo pouze z rozumových věcí, jak činí filosofové a nakonec ani pouze z věcí víry, jak činí teologové, jelikož tímto způsobem pravdu nikdy nenalezneme. „Stále se učíme a nikdy nedocházíme k poznání pravdy.“⁸⁵ Vrací se zde opět k celku, celkovosti. Musíme čerpat ze všech dostupných pramenů poznání. „A přece nejsou lidé bez viny, protože ač jim Bůh poskytl pomůcky, nehleděli jich využít tak horlivě jak mohli.“⁸⁶

Lidé dosud nebyli schopni vytvořit jednotný princip poznávání a ukázat tak obecnou cestu k poznání pravdy věcí. Komenský kritizuje, že v každé vědě si učenci vytváří své vlastní dílčí principy, pohrdají ostatními a drží se za každou cenu pouze svých názorů. „A přece tímto způsobem nelze vydobýt pravdu ve všem skrytě rozsetou a toužící, aby odevšad byla snesena.“⁸⁷

Komenský také kritizuje to, že se neučíme pouze ze tří božích knih, jak bychom měli, nesnažíme se hledat pravdu, klameme sami sebe a dokonce i

⁸³ Komenský, J. A., *Předchůdce vševědy*, cit. d., s. 251.

⁸⁴ Komenský, J. A., *Panegersia*, kap. V, § 16, cit. d., s. 87.

⁸⁵ Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. II, § 5, cit. d., s. 43.

⁸⁶ Komenský, J. A., *Panaugia*, kap. XIII, § 11, cit. d., s. 201.

⁸⁷ Komenský, J. A., *Předchůdce vševědy*, cit. d., s. 258.

samotného Boha. „Proto pravda z věcí lidských odešla do vyhnanství, a ti, kteří ji marně hledají, naříkají, jsouce svázáni pouty lidských domněnek a zvyklostí“.⁸⁸ Podle Komenského si totiž lidé zvykli dávat vždy přednost bezmyšlenkovitě navyklým věcem, aniž by se zamysleli nad tím, jsou-li skutečně pravdivé. Taktéž jsou všichni hned vyděšení, když se objeví nějaká nová pravda. Komenský je tak zklamán, že se dokonce uchyluje k výroku o tom, že si lidé zasluhují věčnou záhubu od samotné pravdy. Navzdory svým pochybnostem však v otázce pravého poznání zůstává převážně optimistou. Věří, že náprava lidstva je stále možná a dodává k tomu, že právě pravda „...nakonec musí zvítězit a triumfovat“.⁸⁹

⁸⁸ Komenský, J. A., *Cesta světla*, § 25, cit. d., s. 31.

⁸⁹ Tamtéž, § 29, s. 33.

Závěr

Ve své práci jsem se pokusila vystihnout nejdůležitější rysy Komenského pojetí pravdy. Jelikož celoživotní touhou a cílem našeho myslitele byla všenáprava a pansofie, je i jeho pojetí pravdy součástí tohoto velkého konceptu. Komenský problému pravdy věnoval nejvíce pozornosti ve spisech *Cesta světla* a *Panaugie*, ze kterých jsem především čerpala.

Důležitým počátkem cesty k pravdě je pro Komenského správné poznávání, které začíná smyslovým vnímáním. Pravdu věcí přijímáme svými smysly a ty ji pak předávají rozumu. Pravdu musíme čerpat pouze ze tří božích knih, a to přírody, Písma a naší mysli, jež nám postačí k dokonalému poznání. Protože je Bůh stvořitelem světa a on sám je také čistou pravdou, náleží pouze jemu zjevovat nám tuto pravdu. Nemůžeme však nečinně čekat, až se tak stane, ale naopak je naší povinností vyjít mu aktivně vstříc a chopit se všech prostředků k tomu určených. Musíme tedy umět užívat třech božích knih, na ty bychom měli pohlížet trojím okem, a to smysly, rozumem a vírou a také je zkoumat trojí metodou, analytickou, synkritickou a syntetickou. Nad to musíme vše poznávat jako celek, nikoli jen jednotlivé části. A protože pravda je vždy jen jedna, dodržíme-li všechny uvedené postupy, pak této jediné pravdy dosáhneme.

Komenský si velice vážil všech, kteří se snažili o dosažení pravdy a šířili ji dál mezi ostatní. Zakončím tedy svou práci pobídkou našeho myslitele k neustálému hledání pravdy, svědčící rovněž o tom, že Komenský byl připraven přijmout výtky, ukáže-li mu někdo jiný nepravdivost jeho myšlenek: „Proto nesnažme se všichni o nic jiného, než abychom všude pátrali po pravdě. Nemám-li ji já a stává-li se, že se dávám klamat pravděpodobnostmi (jak se v lidských věcech často přihází), zapřísahám vás všechny při lásce k pravdě, kteří vidíte bystřeji, abyste laskavě ukazovali cestu bloudícímu a zjevili mi, kde v mých

vývodech jsou trhliny. Jestliže však tento můj spis má nádech většího přiblížení se k pravdě, nepokládejte za nevhodné spojit své úsilí s mým, aby se pravda objasnila...⁹⁰

⁹⁰ Komenský, J. A., *Přehled fyziky*, cit. d., s. 92.

Použitá literatura

A. Primární literatura

1. KOMENSKÝ, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. I, 1. vydání Praha, Svoboda 1992, 563 s. ISBN 80-205-0226-2.
2. KOMENSKÝ, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. II, 1. vydání Praha, Svoboda 1992, 500 s. ISBN 80-205-0227-0.
3. KOMENSKÝ, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. III, 1. vydání Praha, Svoboda, 1992, 594 s. ISBN 80-205-0228-9.
4. KOMENSKÝ, J. A., *Cesta světla*, 2. vydání, Praha, Mladá fronta 1992, 232 s. ISBN 80-204-0291-8.
5. KOMENSKÝ, J. A., *Vybrané spisy Sv. IV*, 1. vydání, Praha, SPN 1966, 559 s.
6. KOMENSKÝ, J. A., *Vybrané spisy Sv. V*, 1. vydání, Praha, SPN 1968.
7. KOMENSKÝ, J. A., *Vybrané spisy Sv. VII*, 1. vydání, Praha, SPN 1974, 807 s.

B. Sekundární literatura

1. PALOUŠ, R., SOUDILOVÁ, V., *Comenius redivivus. Příspěvky k filozofii Výchovy*, 1. vydání. Praha, UK Karolinum 1991, 98 s. *Studia paedagogica* č. 6. ISSN 0862-0202.
2. PATOČKA, J., *Komeniologické studie*, díl I, 1. vydání, Praha, Oikoymenh 1997, 426 s. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 9. ISBN 80-86005-52-6.
3. PATOČKA, J., *Komeniologické studie*, díl II, 1. vydání, Praha, Oikoymenh 1998, 396 s., Sebrané spisy J. Patočky, sv. 10. ISBN 80-86005-03-4
4. PATOČKA, J., *Komeniologické studie*, díl III, 1. vydání, Praha, Oikoymenh *Filosofia* 2003, 671 s., Sebrané spisy J. Patočky, sv. 11. ISBN 80-7298-079-3.
5. RITTER, J., GRUNDER, K., GABRIEL, G., *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 12/W-Z, Basel 2004.
6. PALOUŠ, R., *Komenského Boží svět*, 1. vydání, Praha, SPN 1992.
7. TRETERA, I., *Nástin dějin evropského myšlení*, 4. vydání, Praha, Litomyšl, Paseka 2002, 376 s., ISBN 80-7185-171-X.

MASARYK, T. G., *Ideály humanitní*, 2. vydání, Praha, Melantrich 1990, 128 s.,
ISBN 80-7023-036-3

MOLNÁR, A., *Na rozhraní věků. Cesty reformace*, 1. vydání, Praha, Vyšehrad 1985,
436 s.